

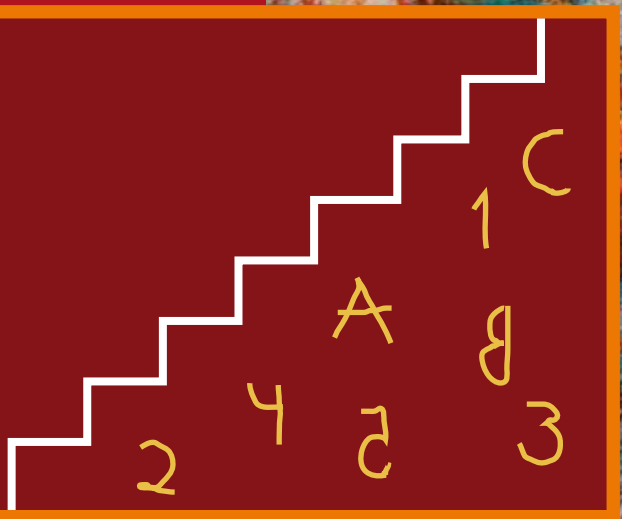

TRONDHEIM KOMMUNE

Oppvekst og utdanning

Illitterate elever

Undervisning i grunnskolen

UNDERVISNING AV ILLITTERATE ELEVER I GRUNNSKOLEN

Kjell Erik Aas, Gøril Dalheim og Mari Alterskjær

Innholdsfortegnelse

<i>Innledning</i>	2
<i>Hvem er den illitterate?</i>	2
Trygghet, sjøltillit og motivasjon.....	2
<i>Lese- og skriveopplæring</i>	2
Leseopplæring på norsk eller morsmål	3
Leseopplæring på morsmål	3
Lese- og skriveopplæring bare på norsk.	4
Lese- og skriveopplæring på norsk	5
<i>Den tospråklige lærerens rolle og betydning</i>	5
<i>Kartlegging</i>	6
<i>Metoder</i>	7
Lese- og skrivemetodikk	7
Lese for å lære – leseforståelse	8
Lesing på talens grunnlag (LTG)	9
<i>Organisering av tilbudet/ressurser</i>	9
Alle sanser må tas i bruk	9
Undervisningen	10
Materiell	11
<i>Hjem/skole samarbeid</i>	11
<i>Mål.</i>	12
<i>Aktuelt undervisningsmateriell</i>	12
<i>Litteratur:</i>	16

Innledning

Norge har en jevn tilstrømning av minoritetsspråklige; både kvoteflyktninger, gjenforening og asylsøkere. Mange av disse har ulik skolebakgrunn, av forskjellige årsaker.

I Norge er vi pliktig, ved lov, til å gi alle barn i grunnskolealder, også minoritetsspråklige, norskundervisning. Et mindretall av disse elevene har lite eller ingen skolebakgrunn og disse faller under betegnelsen illitterate. Hva betyr det så å være illitterat?

Definisjon: *Å være illitterat betyr å ikke kunne lese og skrive.*

Dette programmet tar for seg hvordan vi bør ta imot, kartlegge og undervise illitterate elever.

Hvem er den illitterate?

De illitterates bakgrunn og livssituasjon kan være veldig forskjellig. Mange har vært forhindra i å gå på skole på grunn av krig. Noen har vært forhindra på grunn av religiøs- politiske årsaker, som jenter i Afghanistan som ikke fikk bevege seg fritt ute under Talibanregimet. Andre fikk ikke gå på skole eller ble tidlig tatt ut av skolen på grunn av fattigdom, og holdt hjemme for å arbeide for familien.

Noen elever er foreldreløse og har levd det harde og frie livet på gata. Andre har levd et strukturert liv med ansvar og plikter i familien.

Trygghet, sjøltillit og motivasjon

Illitterate elever er i en veldig sårbar situasjon. De opplever at de andre elevene har ferdigheter som de sjøl ikke har. De faller lett utenfor i sosiale sammenhenger, fordi lese- og skriveferdigheter også er nødvendig blant venner. En ungdom som oppleves som en byrde og ikke har noe å bidra med, vil lett bli utstøtt. Noen vil søke vennskap blant skolefiendtlige og til og med kriminelle ungdommer for å få en tilhørighet. Det er særdeles viktig at skolen er oppmerksom på denne problemstillingen og legger til rette sånn at den illitterate får en positiv tilhørighet og kan bygge opp sjøltillit og motivasjon for læring.

Alle skolens elever skal ha en trinntilhørighet og så langt det er mulig følge dette trinnet i de praktisk-estetiske fagene; gym, musikk, kunst og håndverk og mat og helse. Dette må selvfølgelig skje på en gjennomtenkt måte til det beste for eleven.

Når trinnet har sosiale tilstelninger må den illitterate eleven også bli tatt med. Det er viktig å bli en del av et fellesskap og skaffe seg gode venner. Når eleven kan få bruke det han/hun har lært, kan dette gi en anledning til å skaffe seg et større ordforråd. Dette fører til at eleven får en positiv tilhørighet og kan bygge opp selvtillit og motivasjon for læring. Ved trinnets/skolens turdager er det særdeles viktig at den illitterate eleven får være med. Dette for å bygge opp sosial kompetanse, styrke selvtilliten og motivere for videre læring.

Lese- og skriveopplæring

Når lesekoden er knekt, er det fortsatt en lang vei å gå. Eleven skal lære seg å tilegne seg kunnskaper som er relevant på sitt aldersnivå, både til bruk i fritid og på skolen. Og eleven skal lære seg å kommunisere med andre på aldersadekvat nivå.

Det betyr at eleven må lære seg å beherske en rekke medier; fra papir og blyant, aviser, magasiner og bøker til databaserte medier som skriveprogram, regneprogram og internett. Eleven må også beherske en rekke skriftsjangre.

Det er altså ikke tilstrekkelig å ha knekt lesekode. Hvis eleven ikke forstår det som leses, eller ikke kan tilegne seg kunnskaper fra skriftlige kilder, eller ikke kan kommunisere ved hjelp av skrift, vil eleven være funksjonshemma i forhold til sine medelever. Funksjonell analfabet er et uttrykk som ofte brukes. Men i motsetning til medfødte funksjonshemninger, kan funksjonell analfabetisme være et midlertidig stadium.

Illitterate (funksjonelle analfabeter), som ikke henger med og har utbytte av undervisninga i en normal klasse, er forhindra i å fungere på linje med de andre elevene og må få et spesielt, tilpassa opplegg.

Leseopplæring på norsk eller morsmål

For at lese- og skriveopplæringa skal fungere og være optimal, er det nødvendig at den foregår på et språk som eleven behersker; nemlig morsmålet. Morsmålet er det beste redskapet for å bevisstgjøres på hvordan ord er sammensatt av språklyd og å lære sammenhengen mellom språklyd og bokstav. Norsk har språklyder som ikke fins på mange andre språk: /y/ mangler i f. eks. engelsk og spansk. Den er vanskelig å skille fra /i/. /u/ og /ø/ mangler også i mange språk. Vietnamesisk skiller ikke mellom /p/ og /f/. Spansk skiller ikke mellom /b/ og /v/. Mange språk har ikke /ç/ (kj) eller /j/ (skj). Retrofleksene (rt), (rn) og (rd) som fins i alle områder i Norge som ikke har skarre-r, er vanskelig fordi det er to bokstaver, men bare én lyd. Osv.

I konsensusrapporten fra forskningskonferansen i 1996¹ blir det slått fast at det generelt for alle elever er best å lære å lese og skrive på morsmålet. Det samme sier Bjørnæs, Hauge og Standnes i 1993 og Kulbrandstad i 2003: ” En har også anbefalt leseopplæring på morsmålet for språklige minoriteter for å sikre at elevene får utvidet ordforrådet sitt på norsk.”²

Leseopplæring på morsmål

Lese- og skriveopplæring på morsmål forutsetter at det fins et skriftspråk og at det fins en kvalifisert tospråklig lærer.

Timetallet til morsmålsundervisning må styrkes i den første tiden, til de har knekt lesekode på morsmålet og føler seg trygg i en læringssituasjon. Morsmålstimene trappes så gradvis ned til det timeantallet de skal ha i løpet av ei uke.

Det optimale er f.eks at den illitterate eleven har 8 timer morsmål i uken fordelt på følgende måte i første semester: 2 timer mandag, onsdag og fredag og 1 time tirsdag og torsdag. Morsmålstimene kan så halveres i 2. semester. Dette semesteret skal brukes for å vedlikeholde det som eleven allerede har lært og bygge videre på dette.

---

¹ I: Hyltenstam, K.; Brox, O.; Engen, T.O. og Hvenekilde, A: Tilpasset språkopplæring for minoritets elever. Rapport fra en konsensuskonferanse. Området for kultur og samfunn. Oslo: Norges Forskningsråd.

² Fra: Liv Bøyesen: Begynneropplæring i lesing og skrijving for minoritets elever: http://noa.cappelen.no/index.cfm?fuseaction=site.article&article_id=67)

Etter ca. 1 år kan eleven ha 2 timer morsmål i uken slik som de fleste andre elever har som går på en mottaksskole. Det eleven har krav på er 1t/u. Eleven kan starte f.eks. en dag med 1 eller 2 timer morsmål og fortsetter dagen i mottak for å lære å ta del i en klasseromsundervisning, lære samspill med andre elever, lære å spille spill, øke ordforrådet og lignende.

Lese- og skriveopplæring bare på norsk.

Dersom det ikke er mulig å få tak i kvalifisert tospråklig lærer, må lese- og skriveopplæringa foregå på norsk.(s.79) An-Magritt Hauge³ sier at det er viktig å passe på følgende (hun snakker om lese- og skriveopplæring på småskoletrinnet):

- A *Elevene bør få muntlig språktrening i norsk parallelt med leseopplæringen. Spesielt er det viktig at elevene får fonologisk trening og ordforrådstrening.*
- B *Det arbeides med førforståelsen.*
- C *Lese- og skriveopplæringen foregår i tilknytning til et tema.*
- D *Det bør være en gjennomtenkt bokstavprogresjon.*
- E *Materiellet som benyttes må gi mulighet for gjenkjenning.*

Utdyping:

- A En systematisk opplæring og trening i norsk muntlig må foregå samtidig med lese- og skriveopplæringa. For å forstå innholdet i tekster er det nødvendig å kjenne og mestre de betydningsskillende og meningsbærende elementene i språket: fonemer (lydenheter) og morfemer (grammatiske enheter) i tillegg til andre regler for språket i bruk. Og det er viktig å ha et stort ordforråd. Hvis mengden av ukjente ord, spesielt nøkkelord, i en tekst kommer over den kritiske grensa, blir teksten uforståelig.
- B Før en tekst leses, er det viktig at eleven vet hva den handler om. Læreren legger forholdene til rette ved hjelp av tegninger, bilder m.m. Gjennom dialog blir elevene ført inn i tekstens innhold og får forklart sentrale begreper. På den måten senkes terskelen for innholdsforståelse og elevene motiveres til å lese teksten med sikte på å forstå.
- C Temabasert undervisning er bra på mange måter, også for illitterate elever. Det kan gjøre det mulig for den enkelte elev å arbeide ut fra egne forutsetninger. Det kan motivere til egenaktivitet. Eleven lærer å finne ut ting på egen hånd og å stille spørsmål. Det stimulerer til samarbeid i mindre grupper.
- D Hvis det brukes illustrasjoner under bokstavinnlæringa, er det viktig at det er en entydig sammenheng mellom illustrasjon og bokstavlyd. Hos elever med norsk som morsmål er det greit å bruke bilde av ei ape når det arbeides med bokstaven "A". Men det stemmer ikke nødvendigvis med morsmålet til tospråklige elever.

---

³ Hauge: "Den felleskulturelle skolen" side 79.

Lese- og skriveopplæring på norsk

Lese- og skriveopplæring på norsk trenger ikke å vente til opplæringa på morsmål er ”ferdig”. Den kan foregå samtidig og parallelt. Det som er viktig er at den grunnleggende opplæringa skjer på morsmålet og at det er et tett samarbeid mellom den tospråklige læreren (TSL) og ”Norsk som andrespråk”-læreren (NSAL). TSL må også være norsklærer ved å trekke inn likheter og forskjeller mellom morsmål og norsk. NSAL bør ha kunnskaper om morsmålet med hensyn til lydsystem, grammatisk system, skriftsystem og lignende. På den måten vil det kunne bli en sammenheng i undervisninga på begge språk. Når lesekode knekkes på morsmålet, vil eleven kunne bruke sine ferdigheter også på norsk. Han/hun trenger bare å lære det som er spesifikt for norsk. Det er fornuftig å begynne med de lydene som er felles for begge språk. Hvis det brukes latinsk alfabet på morsmålet, må det startes med bokstav/lydkombinasjoner som er felles på begge språk.

Det anbefales å bruke bokstavprogresjonen som An-Magrit Hauge bruker i ”Leseboka vår.”
(M A T F I R O N D E K B H L S V Å P U G J Y Ø Æ C Z W Q X)

Den tospråklige lærerens rolle og betydning

Opplæringa må ta utgangspunkt i at eleven lever i Norge og går på norsk skole når det gjelder innhold og metode. Lese- og skriveopplæringa må oppleves som relevant for eleven og virke motiverende for den totale skolegangen. Læremidler fra hjemlandet må ikke brukes mekanisk og ukritisk. Opplæringa må virke stimulerende for å lære å lese og skrive på norsk. Den tospråklige læreren må sammenligne og forklare likheter og forskjeller på morsmål og norsk, både når det gjelder det muntlige, som lydsystem, og skriftsystemene. Hvis morsmålet har skrifttegn og ikke bokstaver, er det desto viktigere at eleven blir bevisstgjort lydsystemet i morsmålet; hvordan samme språklyd kan opptre i forskjellige posisjoner. Det er også viktig å lære forskjell på skriftspråk og talespråk/dialekt.

Illitterate elever har ikke bare gått glipp av lese- og skriveopplæring. De vil i stor grad mangle skoleferdigheter som de andre elevene har og som ofte blir tatt som en selvfølge; det å kunne klokka og følge en timeplan, gjøre lekser i tråd med en dags- og ukeplan, ta med seg skoleutstyr, matpakke og lignende, være konsentrert og mottakelig for læring, beherske seg og takle konflikter med medelever, følge reglene på skolen.

Den tospråklige læreren vil ofte være den som klarer å hjelpe eleven best med å tilegne seg generelle skoleferdigheter. Han/hun vil også være den som best klarer å skaffe viktig informasjon om eleven og kartlegge eleven i forhold til psyko- sosiale problemer, spesifikke lærevansker og lignende. Det er ikke alltid at viktig informasjon kommer fram i det første møtet mellom familien og skolen. Det kan være nødvendig å bygge opp et tillitsforhold først.

Den tospråklige læreren er den personen som er best i stand til å gi den illitterate skolerelevant undervisning: regning, samfunnsforhold og natur. Det tar tid å lære seg et nytt språk og bruke det som redskap for læring i skolesammenheng. For illitterate tar det ekstra lang tid. For eleven er det viktig at han/hun får bruke det redskapet som er best utvikla: morsmålet. Det er også helt i tråd med § 2.8 i Opplæringsloven som gir elever fra språklige minoriteter rett til opplæring i og på morsmål hvis det er behov for det.

Kartlegging

Den første kartlegginga skjer på det første møtet mellom foreldre, elev og inspektør/rektør. Det blir spurt om eleven har aldersadekvat skolegang fra hjemlandet. Elever som ikke har aldersadekvat skolegang fra hjemlandet kan få utsatt skolestart i Norge. Dette er maks 1 år og krever enkeltvedtak.

På møtet er det også viktig å få kunnskap om barnet fra de som kjenner det best; nemlig foreldrene. Hva kan barnet, hva liker/liker ikke barnet og lignende. Den tospråklige læreren har senere en viktig jobb med å kartlegge eleven. Han/hun må finne ut om eleven har aldersadekvat tilegnet kunnskap som elever generelt ikke lærer på skolen. Den tospråklige læreren må sjekke elevens begrepsapparat og hvordan eleven fungerer i kommunikasjon og samspill med andre. Eleven bør testes på følgende områder: (kartleggingsprogram, se vedlegg: litteraturliste)

*Generelle begreper: Hensikten er å finne ut om elevens kunnskaper i forhold til seg selv og sine nærmeste omgivelser, og på hvilken måte eleven kan gi uttrykk for dette.

- *personlige opplysninger*
- *personer (kjønn)*
- *familien*
- *kroppen*
- *farger*
- *tid*
- *klokka*

*Spesielle begreper: Her prøves eleven i spesielle begreper som har med størrelse, mengde, plassering, retning, orden og form å gjøre.

- *relasjon*
- *form*
- *overbegrep*
- *retning/orden*

*Tall/mengde: Vi vil finne ut om eleven kan kombinere tall (siffer) og antall, om eleven kan telle, lese og skrive tall. Både ensifrede og tosfrede tall blir prøvd.

- *telling, tall-lesing/-skrivning*

*Kopiering: Her måles elevens evne til å kopiere gitte figurer, både enkle og mer kompliserte. Dette kan si oss noe om elevens sansemotoriske utviklingstrinn.

*Lytting: Her prøves elevens auditive (hørselsmessige) minnespenn når det gjelder tallrekker og språklige ytringer av ulik lengde.

- *Auditiv minnespenn (lærer leser, eleven gjentar)*

*Språklig uttrykksevne:

- Denne prøven vil fortelle oss noe om hvordan eleven uttrykker seg.
- *lytting/gjenfortelling av historie*

*Alfabetet/lesing: Her kan vi finne ut om eleven kan alfabetet på sitt språk og eventuelt lese på sitt språk.

*Lærerens observasjoner:

Denne delen av kartleggingsprogrammet er beregnet på deg som lærer .
Du fyller ut det inntrykket du har fått av eleven gjennom kartlegginga.

Metoder

Lese- og skrivemetodikk

I forskningsmiljø foregår det en diskusjon om syntetisk kontra analytisk metode. An-Magritt Hauge, som er forfatter av leseverk på begynnertrinnet for tospråklige elever, sier at begge metoder må brukes⁴. Dette støttes av de norske forskere: Liv Bøyesen⁵ og Lise Iversen Kulbrandstad⁶.

L. I. Kulbrandstad, som er leseforsker og har satt fokus på leseopplæring for tospråklige elever, sier det sånn:

”En leseopplæringsmetode består (altså) av flere leseaktiviteter satt sammen på en systematisk måte.”

Kulbrandstad har laga følgende modell for valg av språk i den grunnleggende lese- og skriveopplæringa:

	Muntlige språkferdigheter	Muntlige og skriftlige språkferdigheter
Morsmål	A. Eleven snakker morsmålet.	B. Eleven snakker, leser og skriver morsmålet.
Andrespråk	C. Eleven snakker norsk.	D. Eleven snakker, leser og skriver norsk.

Kulbrandstad hevder at å prøve å gå direkte fra A til D gir de dårligste prognosene. Denne modellen er beregna på grunnleggende lese- og skriveopplæring for elever på begynnertrinnet. Spørsmålet er om det også gjelder for ungdomstrinnet.

Bodhild Winterbottom, som er den læreren som har lengst erfaring med grunnleggende lese- og skriveopplæring for elever på ungdomstrinnet i Trondheim, sier at det ikke er noen grunn til å vente med lese- og skriveopplæring på norsk. Elever på ungdomstrinnet er stort sett veldig motiverte til å lære å lese og skrive. De trenger ikke å forstå alle ord i prosessen med å lære å lese.

⁴ Hauge: ”Leseboka vår” og ”Den felleskulturelle skolen”

⁵ Liv Bøyesen (2005) ”Begynneropplæring i lesing og skriving for minoritetslever”

⁶ Kulbrandstad (2003): Lesing i utvikling. Teoretiske og didaktiske perspektiver

Lese for å lære – leseforståelse

Internasjonale studier viser at de viktigste faktorene når det gjelder leseforståelse er:

- Elevene må ha et ordforråd på 6000-10000 ord.⁷
- Elevene må forstå betydningen av minst 75 % av innholdsordene de skal lese.⁸
- Elevene bør få konsentrere seg om avkodning og automatisering av leseferdighet i 1. og 2. klasse. De bør slippe å skulle forholde seg til ny informasjon om verdenen gjennom leseopplæringa.⁹

Her blir spørsmålet om dette gjelder illitterate elever på ungdomstrinnet. Disse skal både lære seg tekniske lese- og skriveferdigheter, skolefaglige emner om samfunn og natur og muntlig norsk. Og de skal lære seg å bruke skriftlige kilder for å tilegne seg skolerelevante kunnskaper og å kommunisere med andre ved bruk av forskjellige medier.

Det som er viktig er at det lages en langsiktig plan der eleven får bruke lese- skriveferdighetene etter hvert som de utvikles, på en sånn måte at eleven stimuleres og motiveres til å komme seg videre. Morsmålet må utnyttes optimalt som redskap for tilegnelse av kunnskap. Skolefaglige begreper som er lært på morsmål er gull verdt. Når eleven har fått en dypere forståelse for begrepet på morsmål, trengs det bare å lære hva begrepet heter på norsk. Hvis en elev har lært om rovdyr på morsmål, så har eleven lært å definere begrepet og har mange eksempler på hva som er rovdyr. Hvis eleven har sett og opplevd rovdyr i hjemlandet, så vil han/hun få en god forståelse av begrepet når det også knyttes til norsk natur. På norsk må eleven lære ordet rovdyr og norske navn på rovdyr i hjemlandet og i Norge.

Faglige tekster på norsk må være tilpassa elevens nivå, både når det gjelder vanskelighetsgrad, det å forsøke å videreutvikle lese- og skriveferdigheter, og det å arbeide med det norske språket.

Mens eleven arbeider med å lære seg å lese og skrive, er det viktig at han/hun systematisk utvider ordforrådet på norsk. Hvis ordforrådet er for lite, blir tekstene lett ugjennomtrengelige. Det tar tid å bygge opp et ordforråd på andrespråket, spesielt i den perioden da eleven ikke kan bruke skrift for å lære. Derfor må det gjøres på en systematisk måte der skolerelaterte emner står i sentrum. I tillegg er det nødvendig å ha en viss dybde i ordforrådet. Eleven må kunne gjenkjenne ord i skrift og tale i ulike forsøkssammenhenger, og når de har ulike betydninger avhengig av konteksten.¹⁰

Automatisering av avkodingsferdighetene – dvs. direkte avkodning av ord uten å måtte avkode hver lyd – tar tid. Forskere regner med at det tar 4-6 år for skolestartere å automatisere på morsmål.¹¹ Forskning viser at mange voksne illitterate stagnerer i læringsprosessen fordi de ikke får nok lesetrening over tid.¹²

---

⁷ R. G. Crowder og K. W. Wagner (1992): "The psychology of Reading."

⁸ A.C. Purves (1990): "Clothing the emperor: Notes toward a text-based typology of literacy."

⁹ J. V. Jacobs Chall og L. Baldwin (1991): "The reading crisis – Why poor children fall behind."

¹⁰ Carsten Elbro (Brudhom 2002:28) forsøk

¹¹ Lundberg, i Kulbrandstad 2003:28

¹² Hvenekilde m.fl. *Alfa og Omega* (1996)

Lesing på talens grunnlag (LTG)

Det fins lite materiell for lese- og skriveopplæring i grunnskolen, både på ulike morsmål og på norsk. Det som brukes av elever på begynnertrinnet, kan i noen tilfeller være for barnslig kan dermed virke demotiverende på ungdomstrinnet. Skriftlig materiell må i stor grad lages underveis. Dette er helt i tråd med LTG- metoden. Aktiviteter, ekskursjoner, bilder og konkretiseringsmateriell brukes som utgangspunkt for elevens arbeidsbok/arbeidsperm.

Datamaskin med skriveprogram kan med fordel brukes av flere årsaker.

- Eleven får øvelse i å bruke datamaskin
- Det skaper variasjon i arbeidsmetoder
- Bruk av datamaskin er utmerket i en læringsprosess der eleven har mulighet til å forbedre produktet
- Resultatet kan bli estetisk ”pent”

Organisering av tilbudet/ressurser

Undervisninga av illitterate elever krever en stor grad av tilrettelegging og tilpasning. Eleven trenger tid til å lære seg det å lære ”på skolevis” og ta ansvar for egen læring. I mellomtida er eleven helt avhengig av lærere som legger til rette, veileder og leder opplæringa. Det er umulig å få til et opplæringstilbud innenfor rammene til en ”normal” klasse. Det betyr ikke at eleven ikke kan ha en tilhørighet til en vanlig klasse hvis tilhørigheten bygger på trygghet og inkludering.

Når undervisninga for de illitterate skal organiseres, må det taes hensyn til følgende faktorer:

- trygghet i lærings situasjonen
- sosialisering i gruppe og klasse
- grunnleggende lese- og skriveopplæring på morsmål
- sammenheng mellom lese- og skriveopplæring på morsmål og på norsk
- opplæring om skolesamfunn, lokalsamfunn, Norge og verden på morsmål
- opplæring i muntlig norsk basert på ”verksted”- pedagogikk
- opplæring i faglige emner på morsmål og norsk ved hyppige ekskursjoner, stor grad av illustrasjoner og konkretiseringsmateriell

Alle sanser må tas i bruk

Taktile, kinestetiske, visuelle og auditive sanser er viktige i innlæringa av språk.

Illitterate elever må lære seg skoleferdigheter som konsentrasjon, det å sitte rolig å arbeide ved et skrivebord i lengre perioder, lytte og få tak i viktig informasjon fra læreren osv. Dette må læres systematisk og det tar tid.

Undervisning av illitterate elever krever stor grad av tilpasning. Det er viktig at trygghet og motiverende opplæringsmetoder ligger i bunn. Innhold og metode vil være veldig forskjellig i forhold til undervisning av elever med adekvat skolebakgrunn. Innholdet i lese- og skriveopplæringa må ta utgangspunkt i elevens virkelighet og erfaringsbakgrunn. Man kan bruke litteratur som allerede finnes på gjeldende språk og enkle norske lesebøker. Men eleven må også få lese og skrive om det som er kjent og relevant. Det betyr at undervisninga, i tillegg til nevnt litteratur, også bør ta utgangspunkt i LTG- metoden.

For å få utvida erfaringsverdenen til eleven og stimulert lærelysten, er det viktig at undervisninga ikke begrenser seg til bøker, papir og blyant. Under bokstavinnlæringa må alle sanser tas i bruk for å få bokstavene til å "sitte": tegne, male, forme, bake, spise med mer. På skolen må skolekjøkken, formingsrom og evt. datarom utnyttes for læring. Dette er viktig av flere grunner:

- eleven får bruke alle sansene
- eleven får utvida sine erfaringsområder
- eleven får bruke sine skapende egenskaper
- eleven får bruke og videreutvikle motoriske egenskaper
- eleven får en erfaringsverden som kan brukes i lese- og skriveopplæringa
- eleven får en variasjon i undervisninga som kan virke stimulerende og motiverende

Læring må ikke begrense seg til skolen. Illitterate elever vil ofte mangle kunnskaper om naturen og lokalsamfunnet og har ikke ferdigheter til å skaffe seg disse på egen hånd. Det er derfor viktig å komme seg ut for å se og oppleve. Hvordan kan eleven forstå hva "myr" betyr uten å ha sett, gått på og erfart myra? Det er umulig. I lokalsamfunnet kan eleven få kunnskap om gater, bygninger, statuer, parker og steder ved å se og lytte. Lokale institusjoner som bibliotek, politi, brannvesen, osv. kan besøkes så eleven får se og lære.

I klasserommet er det viktig at det er god tilgang på illustrasjoner og konkretiseringsmateriell som bilder, tegninger, kart og globus, dataprogrammer, internett, kuleramme, m.m. Manglende lese- og skriveferdigheter vil i lang tid begrense elevens muligheter til å tilegne seg kunnskaper ved hjelp av tekst. Undervisninga må derfor i veldig stor grad være muntlig. Illustrasjoner og konkretiseringsmateriell vil dermed være svært viktig i klasserommet for at eleven skal kunne lære å bygge opp referanser til natur og verden.

Undervisningen

Læringsstrategier, f.eks tankekart, er en fin måte å få struktur over stoffet på for elevene. Når man jobber temabasert blir lærestoffet ryddigere og mer oversiktlig. (Ta gjerne kontakt med Trondheim kommune for informasjon om læringsstrategier, da dette er et satsingsområde i den kommunale skolen.)

Undervisningen bør foregå på tema, der hvert tema introduserer begreper i tilknytning til tema. Dette øker ordtilfanget. De samme begrepene må gjennomgås på morsmålet, før de introduseres på norsk. Her blir det viktig med et samarbeid mellom kontaktlærer og den tospråklige læreren. Eleven bør få vite "forskuddsvis" hvilket tema og hvilke begreper han/hun skal gjennomgå, med kontaktlærer, neste uke. Dette blir da den tospråklige læreren oppgave. På denne måten får eleven et forsprang og har noen "knagger" å henge de nye begrepene på. (Forslag til temabasert årsplan finnes i boka "Vi på Sørmarka skole", se vedlegg: litteraturliste)

Materiell

Hva kan den tospråklige læreren bruke av materiell i undervisningen av de illitterate?

- Bøker som allerede finnes på gjeldende språk.
- Billedkort: Lage kort med bilder som er aktuelle; om hverdagslige ting (f.eks. natur o.l) Disse kortene kan også brukes til Kims lek, memory og lotto (hvis det lages ordkort til)
- Memory spill: for å utvide ordforrådet og lære eleven andre ferdigheter så som: respekt for andre, tålmodighet, å takle det å tape, vente på tur o.s.v.
- Lage en liten sangbok med barnesanger på morsmålet/norsk.
- Lese eventyr, gjerne fra hjemlandet eller fra Norge, etter alder og ordforråd.
- Plakater i klasserommet med de ulike temabaserte begrepene, både bilde av begrep og begrepet skrevet.

Hjem/skole samarbeid

Det er viktig med et godt samarbeid mellom hjem og skole og den tospråklige læreren blir her en viktig brobygger. Læreren må forklare skolesystemet og skolekulturen både for eleven og de foresatte for at samarbeidet mellom skole og hjem skal bli best mulig. Ofte har illitterate elever foreldre som heller ikke kan lese og skrive. Hvis foreldrene også får lese- og skriveopplæring, vil det kunne gjøre dem bedre i stand til å følge opp barna, noe som kan virke motiverende for både foreldre og barn.

Det er også viktig at foreldrene på forhånd får vite progresjonen i morsmålsundervisningen og antall morsmålstimer eleven skal ha i de ulike periodene.

Mål.

Den illitterate må:

- Bygge opp tro på seg sjøl og egen læring
- Bli en del av et felleskap og skaffe seg gode venner
- Lære å lese og skrive
- Lære å regne
- Tilegne seg kunnskaper om samfunnet og verden
- Tilegne seg kunnskaper om naturen
- Lære andre skolefaglige emner
- Lære seg generelle skoleferdigheter (*følge plan, gjøre lekser, ta med skoleutstyr, følge regler*)
- Lære norsk muntlig (overflatespråk/dagligtalspråk)
- Lære seg å bruke skrift for å kommunisere med andre
- Lære seg å bruke skriftlige kilder, på morsmål og på norsk, til å tilegne seg kunnskaper

Aktuelt undervisningsmateriell

I denne delen listes en del materiell som kan brukes til norskopplæring og til lese- og skriveopplæring av illitterate elever på grunnskolenivå.

GODT SAGT 1 (Ellen Hanssen, Fag og kultur) er en læremiddelpakke som primært er beregna til begynneropplæring i norsk muntlig for voksne innvandrere som skal lære seg norsk med ved hjelp av muntlige metoder. Verket består av bildeordbok, lyd-CD, lærerens bok, bildekort, lysark og lesehefter. Bildeordboka har avbilda mer enn 1000 ord som også er lest inn på CD-plata. Boka består av typiske emner for nybegynnere i norsk, som egen person, dagligliv, tid, mat, hus, tall og mål, yrker, barnehage, skole, transport, hobby og fritid, sport, helse, dyr og natur m.m. Det er fotografier og tegninger som gjør det mulig å lære ord og å samtale over forskjellige emner. Det inneholder også grammatiske elementer som verb i preteritum og perfektum. Til alle illustrasjonene er det tekst på norsk; enkeltord eller hele setninger.

GODT SAGT 2 er en videreføring av Godt sagt 1 med samfunnsfaglige tema som er utvida i dybde og bredde: familie, bolig, arbeid, skole, helse, religioner og kultur, politikk og samfunn, jorda vår, verdens natur og verden i dag.

Vurdering: Illustrasjonene i læremiddelpakkene er gode å ha som utgangspunkt for å lære hverdagslige ord på norsk og til dialog. Det er mulig å bruke billedordbøkene eller bildekortene til varierte øvelser, både muntlig og skriftlig. Illustrasjonene kan gi en bakgrunn for tekstskaiping. Det er også godt å ha illustrasjonene som oppslagsverk for å forklare nye ord på norsk som dukker opp i løpet av en samtale. Godt sagt kan også brukes i undervisning i samfunnsfag og naturfag på morsmål fordi det fins mange bilder fra norsk samfunnsliv og fra naturen.

DE 300 FØRSTE TIMENE (Ingebjørg Hasle, Cappelen) er begynneropplæring i norsk basert på muntlig opplæring. Ordtilfang, setningsoppbygging og grammatikk læres med utgangspunkt i tegninger. Verket har en god lærerveiledning med metode for begynneropplæringa. Læreren kan styre opplæring av skriftlig norsk etter behov.

VENNER I SOLLIA (Rolf Erik Fiskvik, Ingrid Lunden, Bodhild Winterbottom, Kjell Erik Aas, Magnus Åldstedt) er lesebøker og arbeidsbøker for mellomtrinnet og ungdomstrinnet og er primært beregna til begynneropplæring i norsk. Leseboka har emner om egen person, dagligdagse gjøremål, fritid og fra skoledagen som gymnastikk, forming og heimkunnskap. Den har også noen eventyr med forenkla norsk språk og kart over Norge med fylker, Norden og verden. Noen norske sanger er også med. Deler av verket kan brukes, både til muntlige og skriftlige øvelser, avhengig av hvor eleven står når det gjelder norskkunnskaper.

DYRA PÅ GÅRDEN (Bodhild Winterbottom) Består av et lesehefte og ei arbeidsbok. Passer bra for elever som har vært gjennom begynneropplæring i norsk, men kan også brukes til illitterate elever som har knekt lesekoden og som begynner å arbeide med skriftlig norsk i skolefaglig sammenheng. Enkle tekster, fotografier, begrepsforklaringer og ulike arbeidsoppgaver.

DYR I NORGE – VILLE DYR (Bodhild Winterbottom). Den foreligger også i lettlest-utgave. Heftet passer bra for elever som har vært gjennom begynneropplæring i norsk. Lettlestheftet passer bra for illitterate elever som har knekt lesekoden og som begynner å arbeide med skriftlig norsk i skolefaglig sammenheng. Heftet er til engangsbruk og består av tekster, tegninger og arbeidsoppgaver.

TA ORDET (Vigdis Alver og Kari Tenfjord, Cappelen) består av tre bøker; nr. 1, 2 og 3. Det er et læreverk i norsk som andrespråk for mellomtrinnet og består av lesebøker, arbeidsbøker, CD-er og lærerveiledninger.

TA ORDET 1 er ei bok for begynneropplæring i norsk for elever som kan lese og skrive. Hovedpersonene er elever som kommer fra forskjellige land. Vi finner emner som: skole, familie, klær, kropp, hus, mat, fødselsdag, nærmiljø, tid, følelser, reise, trafikk, fritid, elevs fortellinger og fortellinger og eventyr fra forskjellige land. Etter hvert emne er det språklære/grammatikk. Boka har billedordbok etter emner.

TA ORDET 2 har fortellinger om elever fra forskjellige land i verden. Det er skolefaglige emner som kroppen, dyr og natur og verdensrommet. Tekstene er forholdsvis enkle, men krever brukbare leseferdigheter. Etter hvert kapittel er det språklige emner; arbeid med språket. Det er mange gode illustrasjoner som kan brukes til å lære skolefaglige begreper.

TA ORDET 3 er en samling av både skjønnlitterære og skolerelaterte faglige tekster. Bakerst i boka er det ordforklaringer.

Vurdering: Ta ordet 1 og 2 kan brukes i arbeidet med bestemte emner fordi de har mange illustrasjoner. Tekstene krever relativt gode leseferdigheter. Ta ordet 3 er lite relevant fordi det består av ganske avanserte tekster.

ALFATRINN (Lise Sletten, Almater Forlag) er undervisningsmaterieell for voksne minoritetsspråklige uten lese- og skriveferdigheter på noe språk. Materiellet skal kunne brukes til grunnleggende språk-, lese- og skriveopplæring. Det er ni kopieringsoriginaler til bokstavene i alfabetet med bilder for muntlig språktrening og lese- og skriveøvelser med forskjellig vanskelighetsgrad. Både analytisk og syntetisk metode skal kunne brukes. Det forutsettes bruk av andre læremidler i tillegg. Bak i boka er det lærerveiledning.

Temaene i boka er: kart, mat, føle seg dårlig, bolig, skolen, fritid, religion og livssyn, elev og lekser, familien, nøkkelen, å slåss, klokka, utgangsdøra, brann, penger, trafikk, på helsestasjonen.

ØV OG LES (Aud Selnes, Universitetsforlaget) består av fire hefter og skal brukes til oppøving av leseferdigheter etter at den første bokstavinnlæringa er gjennomført. Det skal kunne brukes av både barn, ungdom og voksne. Opplegget bygger på analytisk metode med gjenkjenning og automatisering. Heftene har en progresjon med tolydsord i hefte 1, tostavellesord i hefte 2, konsonantforbindelser i hefte 3 til flerstavellesord i hefte 4. Hver stavelse er markert sånn at elevene får øvelse i å sette sammen stavelser til hele ord. Ord og setninger er meningsbærende for at øvelsene skal virke motiverende.

VI PÅ SØRMARKA SKOLE (Gøril Dalheim, Ingjerd Skjefstad og Bodhild Winterbottom; Trondheim kommune) et læreverk for nyankomne språklige minoriteter på barnetrinnet. I hovedsak 3.- 4. trinns elever som allerede kan lese og skrive, men også for eldre elever med mangelfull skolegang fra hjemlandet. Tekstene har økende ordtilfang og lengde, og fra kap. M er det valgt å lage parallelltekster. Parallell teksten har samme innhold som hovedteksten, men et mer forenklet språk. Tekstene er rikt illustrert med en variasjon mellom tegninger, akvareller og fotografier. Læreverket gir også et forslag på progresjon i forhold til tema. Hvert nytt tema introduseres med nye begreper og illustrasjoner til disse. Arbeidsboka har et rikt utvalg av arbeidsoppgaver i tilknytning til hver tekst, - også parallelltekstene har oppgaver. (Dette læreverket er under utprøving ved de 3 mottaksskolene i Trondheim og skal publiseres til høsten 2006.)

SNACK OM DET/ LESEBOKA VÅR/ PÅ EVENTYR/ (An-Magritt Hauge, Cappelen) Cappelens læreverk i norsk som andrespråk er et norskverk for grunnskolen skrevet etter ”Læreplan i norsk som andrespråk for språklige minoriteter”. Hovedbøker for småskolen (1. – 4. trinn): ”Snakk om det” (temabaser bildebok), ”Leseboka vår”, og ”På eventyr”. I tillegg utgis arbeidshefter, lesetreningshefter, pedagogiske spill, cd-er og lærerveiledninger.

FINN ET ORD – HER ER JEG (Merete Engel, Lone Hallahan, Irene Hansen, Anita Rasmussen, Fag og kultur)

Et læreverk i norsk som andrespråk for elever fra 5 år. Materiellet kan også brukes av eldre elever som nettopp har kommet til Norge. Verket består av et elevhefte med snakkebilder, sider til fargelegging og øvingsark. Her er emnene: kroppen vår, følelser, farger, klær m.m. Til heftet hører det en lærerveiledning med grundig forklaring til øvelsene i heftet og med kopieringsoriginaler. Til verket hører det også en kassett med kjente sanger, rim og regler og små historier.

FINN ET ORD- OG BRUK DET NÅ (Christina de Joung-Sturesson, Fag og kultur) Et læreverk i norsk som andrespråk for elever på småskoletrinnet. Verket består av fire elevhefter der hvert hefte behandler to temaer. En felles lærerveiledning gir mange gode ideer til undervisningen og inneholder et stort antall kopieringsoriginaler. Til verket hører det et sett billedkort, som også kan brukes uavhengig av elevheftene. Tema som gjennomgås er: Familien – skolen, hjemmet – butikken, kroppen – klær, vekster – dyr.

JEG VIL LÆRE Å LESE, HELORDLESING (Inger Østreim Andersen, Gyldendal Norsk forlag) Dette er 3 lesehefter for elever som har problemer med å lytte ut bokstaver, sette sammen bokstaver og lese enkle ord. I hefte nr. 1, ”Jeg kjenner igjen”, introduseres det nye begrepet ved et bilde som illustrerer dette ordet. Eleven memorerer dette bildet og ”leser” det på den måten. Eleven lærer et visst antall begreper slik før han/hun begynner med å gjenkjenne lyder/bokstaver i ordet. Dette skjer i hefte nr. 2, ” Jeg kan lage nye ord”. I hefte nr. 3, ” Jeg kan lese noen ord”, begynner eleven å bruke de bokstavene han/hun har lyttet ut til å lage nye ord. Heftene har gode instruksjoner på toppen av hver side, og eleven skjønner etter hvert gangen i det som skal gjøres.

LESEBOKA MI 1 OG 2 (Ivar Topstad, arbeid med ord, Læremidler A/S) Disse to lesebøkene er først og fremst tenkt brukt i leseopplæringen på 2. trinnet. Disse bøkene er en del av et større opplegg for 1. og 2. trinnet. Ordene i lesebøkene er ferdig oppdelt i stavelser og det er mange illustrasjoner i bøkene. Alle oppgavene er skrevet med både store og små bokstaver. Oppgavene varierer mellom det å skrive bokstavene riktig, lytte ut bokstaver, finne igjen bokstaver, sette strek fra ord til bilde, fargeleggingsoppgaver og lignende. Det finnes 4 arbeidshefter i tillegg til lesebøkene, JEG VIL LÆRE Å LESE 1 - 4 og de er bygd opp på samme måten. Til opplegget finnes det også en kartleggingstest: LESEKLAR.

Ulike dataprogram

Kartleggingsprogram i morsmål for skolestartere fra språklige minoriteter, Elevhefte + lærerveiledning (Torill Haugseth, Randi Thronæs og Liv Wiig; Trondheim kommune)

Bilde- og konkretiseringsmateriell

Litteratur:

Alver, Vigdis og Lahaug, Vigdis (1999): *Alfabetisering – mer enn å lære bokstavene*. Novus forlag, Oslo.

Hvenekilde og Alver (1994): Alfabetisering av voksne fremmedspråklige i *Ferdigheter i fare?* Ad Notam Gyldendal.

Hvenekilde Anne, m.fl. (1996); *Alfa og Omega. Om alfabetiseringsundervisning for voksne fra språklige minoriteter*. Novus forlag, Oslo.

Kulbrandstad, Lise (2003): *Lesing i utvikling*. Fagbokforlaget/Landslaget for norskundervisning, Bergen.

Kulbrandstad, Lise (2003): *Lesing i utvikling*. Fagbokforlaget/Landslaget for norskundervisning, Bergen.

An-Magritt Hauge (2004): *Den felleskulturelle skolen*. Universitetsforlaget.

Kenneth Hyltenstam, Ottar Brox, Thor Ola Engen, Anne Hvenekilde (1996): *Tilpasset språkopplæring for minoritets elever*. Norges Forskningsråd.

Trondheim kommune
Oppvekst og utdanning
7004 Trondheim
www.trondheim.kommune.no
Tlf. 72 54 00 00

Forsidebildet er laget av en elev
ved musikk- og kulturskolens
avdeling for visuelle kunstfag.
Foto: Siri Singsaas.

Print: Grafisk senter,
Trondheim kommune

ISBN 82-92645-17-9